

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”

**PROTOPOPIATE, PAROHII ȘI FILII ÎN DIECEZA
GHERLEI LA MIJLOCUL SECOLULUI
AL XIX-LEA (1856-1868)**

Rezumat

Coordonator științific:
Cerc. șt. I dr. Simion RETEGAN

Doctorand:
RIGMAN .D A. Ciprian-Doru

CUPRINS

INTRODUCERE

I. CONTEXTUL POLITICO-SOCIAL AL APARIȚIEI DIECEZEI GHERLA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

II. PROTOPOPIATUL

- II.1. Originea instituției protopopiale
- II.2. Protopiatul ca unitate administrativă a diecezei
- II.3. Organizarea și funcționarea protopopiatului
 - II.3.1. Protopopul
 - II.3.1.1. Tipologia funcției protopopești
 - II.3.1.2. Atribuții și drepturi protopopești
 - II.3.1.3. Instituirea protopopilor
 - II.3.1.4. Statutul social al protopopilor
 - Educația
 - Starea materială
 - Conduita socială
 - II.3.1.5. Activitatea națională
 - II.3.2. Sinodul și scaunul protopopial
 - II.3.3. Studiu de caz: Protopopul Simion Bocșa

III. PAROHIA ȘI FILIA

- III.1. Originea instituției parohiale
- III.2. Parohia și filia ca unități administrative ale diecezei
- III.3. Organizarea și funcționarea parohiei și filiei
 - III.3.1. Parohul
 - III.3.1.1. Tipologia funcției parohiale
 - III.3.1.2. Atribuții și drepturi preoțești
 - III.3.1.3. Instituirea preoților
 - III.3.1.4. Statutul social al preoților
 - Educația
 - Starea materială
 - Conduita socială
 - III.3.1.5. Activitatea națională
 - III.3.2. Personalul ecleziastic auxiliar și curatoratul
 - III.3.2.1. Cantorul (diacul)
 - III.3.2.2. Fătul (crâșnicul)
 - III.3.2.3. Curatorul
- III.4. Edificii și averi bisericesti

CONCLUZII

ANEXE

BIBLIOGRAFIE

CUVINTE CHEIE: Episcopia Gherla, greco-catolic, protopopiat, sinod protopopesec, scaun protopopesec, parohie, filie, protopop, preot, cantor, făt, curator, edificii bisericesti, averi bisericesti

Introducere

Tabloul istoric al Bisericii Române Unite ar fi incomplet fără o analiză atentă a instituțiilor locale care o compun și îi dau sens, contribuind în același timp la punerea în practică a dispozițiilor venite de la nivel central și la facilitarea fluxului de informații între centru și periferie: vicariatele, protopopiatele și parohiile. Dacă vicariatul foraneu greco-catolic s-a bucurat, în ultimele două decenii, de o atenție sporită din partea istoricilor, în contextul relansării cercetărilor asupra trecutului și evoluției Bisericii Unite, elaborându-se astfel o serie de lucrări monografice de o reală valoare științifică, protopopiatul și parohia, lăsate până acum în afara unor astfel de analize sintetice, sunt abordate pe larg în prezentul studiu. Particularitatea prezentei lucrări constă în analiza detaliată a structurilor ecleziastice locale (protopopiate, parohii și filii), pentru ca, plecând de la particular la general și de la local la regional, pe baza documentelor de arhivă, să contureze o imagine de ansamblu a vieții religioase românești desfășurate în cadrul instituțional al Diecezei greco-catolice de Gherla în perioada 1856-1868.

Pentru redactarea acestei lucrări am utilizat patru categorii principale de surse documentare: documente inedite, șematisme, documente editate și presă. Documentele inedite constituie baza cercetării noastre și elementul de noutate al acestui demers. Fondurile documentare utilizate se păstrează la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale ale României, principalul fond documentar consultat a fost cel al Episcopiei Greco-Catolice de Gherla. O categorie importantă de surse documentare au reprezentat-o șematismele diecezane ale Episcopiei de Blaj (1835 și 1842), Episcopiei de Muncaci (1841) și cel al Episcopiei de Gherla (1867). Perioada studiată este acoperită de o serie de colecții de documente editate care au menirea să completeze tabloul oferit de documentele de arhivă, dintre care vom evidenția mai jos pe cele mai utile din punct de vedere al perioadei și tematicii cercetate. Pentru problematica studiată periodicele „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1842-1864), „Gazeta Transilvaniei” (1855-1863), „Amicul Școalei” (1860-1864), „Familia” (1861-1892), „Telegraful român” (1863), „Concordia” (1864), „Sionul Românesc” (1865-1872), „Albina” (1867-1868), „Amvonul” (1868), „Federațiunea” (1868), „Foaia bisericească” (1883-1885), „Cultura creștină” (1911-1914) au fost surse de documentare utilizate în elaborarea temelor legate de drepturile și atribuțiile clerului, formația intelectuală a acestuia sau rolul jucat de cler în cadrul mișcării naționale românești.

Lucrarea este structurată în trei părți, prima, mai scurtă, care ilustrează contextul politico-social al apariției și funcționării Diecezei Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea, și următoarele două, mult mai ample, care analizează în detaliu structurile administrativ-confesionale de tipul protopopiatelor, parohiilor și filiilor.

I. Contextul politico-social al apariției diecezei Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea

Primul capitol își propune să contureze liniile generale ale contextului socio-politic în care apare Dieceza Gherla și să urmărească principalele evenimente care au loc pe durata primelor două decenii de funcționare ale acesteia. Capitolul nu și-a propus să analizeze amănunțit aceste evenimente, ci doar să evidențieze principalele evoluții de pe scena politică și socială din Imperiul Austriac și apoi Austro-Ungar și să sublinieze impactul acestora asupra societății românești din Transilvania, în general, și asupra Episcopiei Greco-Catolice de Gherla, în particular.

După înăbușirea revoluției pașoptiste autoritățile imperiale vor introduce în Transilvania regimul politic neoabsolutist. Prin constituția imperială din 4 martie 1849 se restabilește autonomia Transilvaniei, căreia i se restituie și Partium-ul, cu comitatele Crasna, Zarand, Solnocul de Mijloc, districtul Chioar și orașul Zalău. Perioada neoabsolutistă (1849-1860) a însemnat o stagnare bruscă a mișcării de emancipare națională a românilor ardeleni, care se afirmase cu atâta vitalitate în timpul revoluției pașoptiste. Liderii românilor își vor concentra atenția în direcția stimulării activităților economice, culturale și confesionale, ca un paleativ viabil pentru menținerea și consolidarea conștiinței naționale. Modificări substanțiale se produc în deceniul neoabsolutist și în domeniul social, prin desființarea iobăgiei și împrumetăria țărănilor, deziderate pașoptiste devenite realitate faptică în urma aplicării patentelor imperiale din anii 1853-1854. Dispariția servituților feudale și împrumetăria foștilor iobagi au deschis calea progresului economic al satului românesc, cu consecințe directe și asupra evoluției Bisericii greco-catolice din Transilvania.

În acest context politico-social din Transilvania debutează proiectul ridicării Episcopiei greco-catolice ardeleni la rang de Mitropolie și înființării unor noi episcopii sufragane acesteia. Inițiatorul demersurilor pentru dobândirea unei Mitropolii unite românești va fi episcopul orădean Vasile Erdelyi, proiectul fiind susținut și de vicarul blăjean Alexandru Șterca Șuluțiu. Prin decretul emis de împăratul Francisc Iosef în 12 decembrie 1850 și prin bula de canonizare a papei Pius al IX-lea, „*Ecclesiam Christi, ex omni lingua et populo et natione congregatam*”, din 26 noiembrie 1853, vechea Episcopie greco-catolică a Făgărașului era ridicată la rang mitropolitan și se constituiau două noi

Episcopii sufragane acesteia, cea de Gherla și cea de Lugoj. Cele două noi Episcopii sufragane se alăturau, în arhitectura noii construcții mitropolitane românești, celei mai vechi, înființate la Oradea în anul 1777. În aceeași zi de 26 noiembrie 1853 se emite bula pontificală „*Ad Apostolicam Sedem*”, care consacra înființarea Episcopiei greco-catolice cu sediul la Gherla, ce urma să se constituie din parohii așezate atât în părțile transilvănene, cât și în cele ungurene, cu tradiții, uzanțe și realități ecleziastice diverse, uneori chiar antagonice. În 17 martie 1854 se emite decretul imperial care îl desemnează în funcția de episcop al nou înființatei Dieceze de Gherla pe fostul canonic de Oradea și protopop al Barcăului, Ioan Alexi, hotărâre confirmată de scaunul pontifical prin bula din 16 noiembrie 1854, care confirmă, de asemenea, și numirea lui Alexandru Șterca Șuluțiu în demnitatea de mitropolit de Alba-Iulia și Făgăraș și a lui Alexandru Dobra în funcția de episcop de Lugoj

După constituirea Episcopiei Gherla și instalarea primului său ierarh, marele efort se va concentra în direcția organizării administrative a acesteia, luând astfel ființă instituția capitolului, consistoriul și seminarul teologic diecezan. Dacă apariția Episcopiei greco-catolice de Gherla este plasată în plină epocă neoabsolutistă, consolidarea ei instituțională coincide cu instaurarea regimului de guvernare liberal în anul 1860. Noul curs liberal al politicii imperiale a dat un mare impuls mișcării naționale românești, menținută în stare latentă în decada neoabsolutistă, transpusă acum într-o mare avalanșă de petiții și memorii adresate factorilor de decizie imperiali, sub oblăduirea liderilor ecleziastici ai națiunii, mitropolitul greco-catolic Alexandru Șterca Șuluțiu și episcopul ortodox Andrei Șaguna, și a reprezentanților elitei laice, în frunte cu George Barițiu și Ion Rațiu.

II. Protopopiatul

Capitolul al II-lea tratează detaliat protopopiatul sub diversele sale aspecte organizaționale și funcționale. Capitolul se deschide cu subiectul originii instituției protopopiale, prin prezentarea celor două mari teorii din istoriografia românească referitoare la această temă, încercând să sublinieze similitudinile și diferențierile de nuanță dintre cele două teorii. Protopopiatul este mai întâi definit ca unitate administrativă a diecezei, scoțând în evidență locul și rolul său în cadrul structurii diecezane, fiind apoi analizat din punct de vedere al dimensiunii și structurii interne și al modificărilor produse în perioada studiată. Documentele de arhivă, dar mai ales Șematismul diecezan din 1867, au oferit informații esențiale cu privire la evoluția protopopiatelor din dieceză, elementul de noutate adus de prezenta lucrare constând în analiza statistică a acestor date, care a permis astfel reconstituirea unei imagini mai clare a dimensiunilor instituționale locale ale eparhiei. Organizarea și funcționarea protopopiatului este urmărită pe două direcții principale: protopopul și sinodul și

scaunul protopopial. Demnitatea protopopială este studiată sub aspectul tipologiei funcției, al atribuțiilor și drepturilor sale specifice, al modalităților de instituire, al statutului social al titularilor și al activității depuse de către aceștia pe tărâm național. Dintre aceste aspecte, cel referitor la atribuții și drepturi se regăsește cu frecvență mai mare în istoriografia mai veche sau mai nouă, analiza detaliată a celorlalte aspecte și bogata lor ilustrare cu exemple relevante culese din documentele de arhivă fiind un alt element de noutate adus de prezenta lucrare. Instituțiile sinodului și scaunului protopopial sunt analizate din punct de vedere al originii lor, al atribuțiilor și evoluției acestora în timp și al aspectelor funcționale, toate ilustrate cu exemple furnizate de documentele de arhivă. Capitolul se încheie cu un studiu de caz dedicat vieții și activității protopopului Simion Bocșa, ales tocmai pentru a ilustra rolul activ jucat de clerul mijlociu, reprezentat de protopopi, în procesul de redeșteptare socială și națională a românilor ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Primele protopopiate din spațiul transilvan au fost semnalate de documente în secolul al XIV-lea, informațiile despre ele devenind mai numeroase trei secole mai târziu. Începând cu secolul al XVIII-lea originea protopopilor a făcut obiectul unor studii care leagă apariția acestei demnități de instituția chorepiscopilor antici, fără a tranșa definitiv problema descendenței directe sau indirecte. Dincolo de originile acestei instituții, rolul ei, pe care s-a centrat analiza de față, rămânând unul foarte important în cadrul Bisericii unite românești. Episcopia de Gherla a preluat, la constituire, protopopiate din vechea Episcopie de Alba-Iulia și Făgăraș și de la Episcopia ruteană de Muncacs, care, din punct de vedere administrativ, aparțineau unor provincii imperiale diferite: Transilvania și Ungaria. În esență, protopopiatul este o instituție ecleziastică locală menită să gestioneze aspectele confesionale și administrative și să micșoreze distanța dintre scaunul episcopal și masa credincioșilor. Rolul său reunește ipostaza de receptor pasiv, care aplică hotărârile și directivele centrului și pe cea de factor activ, care filtrează și adaptează dispozițiile episcopale în funcție de nevoile și specificul local. În plus, protopopiatul acționează și ca un factor coagulant al inițiativelor locale pe care le transmite dinspre periferie către centru.

Cele trei instituții care contribuie la buna funcționare a protopopiatului sunt protopopul, sinodul protopopial și scaunul protopopesc, instituții care se completează reciproc și trebuie să acționeze coordonat în îndeplinirea atribuțiilor lor. Elementul de legătură între acestea este protopopul, titular al funcției protopopiale și în același timp președinte al sinodului și al scaunului protopopesc. Protopopii sunt titularii unei puteri delegate de către episcop, putere care le conferea autoritate administrativă și confesională asupra preoților și mirenilor subordonați. În perioada studiată se disting mai multe paliere ale funcției protopopești – protopop titular, vice-protopop, administrator protopopial,

vice-protopop surogat, vice-protopop onorar – paliere între care există o mobilitate a deținătorilor, care creează un sistem stratificat și flexibil, în acord cu standardele instituționale ale epocii, menit să stimuleze creșterea calității resursei umane prin generarea unei concurențe interne pentru promovarea pe scara ierarhică, dar și să asigure o centralizare suficientă a actului decizional prin limitarea puterii factorilor eclesiastici locali. În 1867, potrivit Șematismului diecezan, Episcopia de Gherla număra 3 protopopi și 14 vice-protopopi în cele 17 protopopiate din zona transilvană și 2 protopopi, 23 de vice-protopopi și 2 administratori protopopiali în cele 27 de tracte din zona ungureană.

Funcția protopopială conferă titularilor o serie de drepturi coroborate cu atribuții specifice, de natură administrativă, pastorală și școlară, toate aflate într-o strânsă interdependență, contribuind numai împreună la definirea complexei poziții de protopop. Pentru a performa în această demnitate erau necesare o înaltă pregătire eclesiastică și culturală și o serie de abilități practice, dublate de efort, dăruire și competență în activitatea cotidiană, transformând instituirea protopopilor într-un act de responsabilitate, de al cărui rezultat depinde în mare măsură bunul mers al afacerilor tractuale gestionate de protopop. Instituirea protopopilor este un act asumat de Ordinariatul diecezan, cu implicarea minimă a preoților și credincioșilor. Criteriile de care se ținea cont la numirea protopopilor erau legate de educația, competența profesională, conduita morală și experiența administrativă dobândită.

Numirea în funcția de protopop îl plasează pe proaspătul titular într-o poziție socială superioară, conferindu-i un statut elitar, cu toate beneficiile și responsabilitățile atașate. Studiul statutului social al protopopilor din dieceză a fost construit pe analiza nivelului de educație, a stării materiale și a conduitei sociale a acestora. Titulatura funcției protopopiale necesită un nivel sporit de educație, palierele care trebuiau parcurse fiind: școala elementară, gimnaziul inferior și superior (liceul), cu bacalaureatul susținut, și seminarul teologic complet, aspirația Episcopiei fiind de a asigura, pe tot cuprinsul diecezei, ca titularii ai demnității protopopești, doar clerici cu studii teologice complete. Perioada studiată este marcată de eforturi semnificative de a crește nivelul de educație al clerului unit din Transilvania, urmărindu-se nu doar promovarea în demnitatea protopopială a clericilor cu studii complete, ci și a celor care aveau cunoștințe de latină, maghiară sau germană, a celor care îndeplineau funcții didactice în cadrul unor instituții educaționale, a celor cu preocupări culturale și publicistice, astfel încât misiunea pastorală a acestora să fie completată cu rolul de îndrumători în plan cultural ai preoțimii române, promotori ai creațiilor literare și științifice românești, susținători ai tinerimii studioase ce

urma să se alăture rândurilor elitei intelectuale românești, pe scurt, a celor care se constituiau în adevărate modele de urmat pentru preoții și credincioșii păstoriți.

Dobândirea unui nivel înalt de educație și mai ales cultivarea permanentă a preocupărilor culturale și intelectuale atât de necesare protopopilor se află în strânsă legătură cu starea materială a acestora, aspect esențial în desfășurarea optimă a activității zilnice și, mai ales, în conturarea imaginii de sine și impunerea sa în plan social. Sursa primordială de venit a protopopilor era beneficiul parohial, obținut în baza funcției lor de preoți titulari ai celei mai mari parohii din tract, urmată de salariul protopopesec acordat de Episcopie din Fondul bobian. La aceste surse oarecum constante, se adaugă venituri obținute din: dijma plătită de preoți și servitorii bisericești, diurnele pentru instrumentarea proceselor, verificarea rațiunilor bisericești și vizitele canonice, taxele administrative pentru eliberarea de documente. Unele regiuni ale Diecezei ofereau acces protopopilor din zonă la alte tipuri de venituri, precum: congrua, pentru parohiile desprinse din Dieceza de Muncaci; salarii pentru exercitarea funcțiilor spirituale în penitenciare sau spitale, pentru protopopii situați în centrele comitatelor sau în cetăți libere regești; salarii profesionale, pentru protopopii care ocupau funcții profesionale în gimnazii; sau beneficii ale unor fundații personale, acolo unde acestea existau. Venituri sporadice puteau fi obținute din prestarea unor servicii diverse în folosul Bisericii sau statului, dar ele erau cu totul izolate. Situația veniturilor protopopești este marcată de lipsa unor reglementări clare și unitare, de particularitățile obiceiurilor locale, de starea materială a comunităților și de bunăvoința și punctualitatea credincioșilor în achitarea datoriilor ce le reveneau.

O conduită socială adecvată era, pentru protopopi, o condiție intrinsecă funcției deținute și nu o simplă opțiune personală. Demnitatea protopopială era subliniată de aspecte precum titulatura și vestimentația specifice, un anumit ceremonial de înmormântare cu care erau onorați protopopii, originile nobiliare care impuneau în plan social, standarde educaționale și exigențe comportamentale care vizau nu doar prezența publică a protopopilor, ci și prestația lor privată ca soț și tată, care trebuia să se constituie într-un model de urmat pentru credincioși, precum și imaginea de gospodar care trebuia să îi individualizeze în cadrul comunității.

În perioada de după Revoluția de la 1848, cu precădere în anii regimului politic liberal (1860-1867), protopopii se remarcă printr-o activitate națională cu dimensiuni culturale, politice și administrative, menită să protejeze drepturile politice și civile ale românilor din Transilvania și să promoveze limba română în rândul limbilor oficiale din provincie. Formele acestei lupte naționale sunt reprezentate de activități și preocupări

culturale și de dezvoltare a școlii românești, condiție indispensabilă pentru sporirea numărului inteligenței române, susținerea financiară a studenților români, înființarea de societăți de lectură, biblioteci românești sau asociații culturale, trimiterea unor scrisori de apreciere către liderii politici ai națiunii române, redactarea de scrisori sau petiții și susținerea de discursuri publice care exprimă sentimente naționale, asumarea de funcții importante în cadrul administrației comitatense, activitate publicistică și activitate națională în cadrul structurilor politice și administrative, la nivel central sau local, centrată pe eforturi în direcția oficializării limbii române, sporirii numărului de funcționari români din administrația locală, reducerea censului electoral și acordarea dreptului de vot liber-profesioniștilor, preoților și dascălilor, susținerea de către stat a învățământului din Transilvania sau respectarea egalității și autonomiei bisericești.

Alături de protopop, sinodul și scaunul protopopesc sunt celelalte două elemente care completează instituția protopopiatului și asigură buna sa funcționare. Instituția scaunului protopopesc, având rol judiciar de primă instanță, este menționată de documente ca funcționând și la jumătatea secolului al XIX-lea, cu condiționarea confirmării deciziilor sale de către Consistoriul diecezan. Atâta timp cât a funcționat, adică până spre anul 1859, instituția colegială a scaunului protopopesc a fost de cele mai multe ori forul în care protopopul judeca diferite cauze de natură disciplinară și matrimonială, cu privire la preoții sau credincioșii din districtul său. Chiar dacă dispozițiile sale trebuiau confirmate de Consistoriul diecezan, scaunul protopopesc a constituit, în perioada 1856 – 1859, forul de judecată de primă instanță, cel puțin în partea ardeleană a Diecezei Gherla. În privința sinodului, în Biserica Română Unită din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pot fi identificate trei tipuri de sinoade: provincial, diecezan și protopopial. Sinodul protopopesc a reprezentat, în perioada analizată, instituția care l-a secundat pe protopop în buna administrare a districtului supus autorității sale și în adoptarea unor măsuri de natură administrativ-spirituală, abordând teme precum disciplina ecleziastică, averile bisericești și veniturile preoților, relațiile cu autoritățile politice, aspectele școlare și electorale, precum și alte teme de interes local. Adevărată instituție reprezentativă, sinodul protopopesc era un veritabil forum de dezbatere a diverselor probleme ale Episcopiei Gherla, dar și ale societății românești din Transilvania, reprezentând glasul credincioșilor români din dieceză, formulând puncte de vedere sau propunând soluții de reformare a bisericii, a școlii și a societății românești.

III. Parohia și filia

Capitolul al III-lea își concentrează atenția asupra instituției parohiale, a organizării și funcționării sale, a parohului și personalului ecleziastic auxiliar și a situației edificiilor și averilor bisericesti. Capitolul se deschide cu problematica originii instituției parohiale, mult mai consensuală decât cea a originii instituției protopopiale, urmând apoi prezentarea detaliată a situației parohiilor și filiilor ca unități administrative ale diecezei. Un prim aspect analizat este definirea parohiei și a filiei, cea din urmă fiind o comunitate religioasă afiliată din punct de vedere juridic unei parohii matre, urmat de prezentarea rolului și locului parohiei în cadrul structurii diecezei și de prezentarea statistică a parohiilor și filiilor de pe cuprinsul eparhiei pe baza datelor oferite de Șematismul din 1867. Organizarea și funcționarea parohiei este urmărită pe două dimensiuni principale: funcția parohială și personalul ecleziastic auxiliar. Demnitatea parohială este studiată urmărind aceleași aspecte tratate și în cazul celei protopopiale, respectiv tipologia funcției, atribuțiile și drepturile specifice, modalitățile de instituire, statutul social al titularilor și activitatea în plan național. Alături de paroh funcționează o serie de laici care ocupă demnitățile de cantor, făt și curator, al căror rol în desfășurarea serviciului divin și în administrarea averilor bisericesti este unul extrem de important, așa cum demonstrează analiza realizată și exemplele furnizate pe baza documentelor de arhivă, chiar dacă în literatura de specialitate aceste funcții sunt tratate colateral. Capitolul se încheie cu o privire de ansamblu asupra problematicii edificiilor și averilor bisericesti, prezentând situația lăcașurilor de cult de pe cuprinsul diecezei, starea lor și înzestrarea internă, precum și etapele de urmat în procesul de edificare a unei noi bisericii. Problematika averilor este dezbătută prin analizarea principalelor tipuri de averi pe care le posedau bisericile de pe cuprinsul diecezei în perioada studiată și prezentarea unor exemple de averi bisericesti care variază de la înzestrări minime până la suficiență și chiar prosperitate.

Dacă structura administrativă a Diecezei Gherla a fost relativ stabilă, în perioada studiată, în privința numărului credincioșilor și al compoziției protopopiatelor, în privința parohiilor și filiilor situația a fost una dinamică, atât în privința numărului total de parohii, care a pornit de la 634 în 1853, la constituirea Episcopiei, și a ajuns la 533 în 1867 (când se raportează de asemenea și un număr de 276 de filii), cât și în privința afilierii acestora, modificată profund datorită eforturilor de regularizare a parohiilor și reducerii diferențelor de dimensiune și venituri între parohiile preluate de la Episcopia de Alba Iulia și Făgăraș și cele preluate de la Episcopia de Muncacs. Cu parohii variind între 2488 de credincioși (Sângeorz, din districtul vicarial Năsăud) și 120 de credincioși (Poiana Porcului – Fântânele, din protopopiatul Lăpus), în partea transilvană, și între 2760 de credincioși (Borșa, din protopopiatul Vișeu) și 290 de credincioși (Sârbi, din districtul vicarial Crasna), în zona ungureană, Episcopia de Gherla este o structură eterogenă, aflată în plin proces de organizare instituțională în vederea atingerii formulei administrative viabile.

Instituția parohială, cu origini care coboară până în primul secol al existenței Bisericii creștine, cuprinde parohia, ca unitate administrativ-teritorială cu personalitate

juridică, și parohul sau preotul, ca titular al unei parohii. Parohia este în general teritorială, uneori suprapunându-se peste unități administrativ-teritoriale de tipul satelor sau orașelor, alteori acoperirea sa depinzând de componența de rit, limbă sau naționalitate a unei comunități, elementele care definesc o parohie fiind teritoriul de jurisdicție, poporul de credincioși, parohul și biserica parohială. Acele structuri care nu reunesc toate aceste elemente definatorii sunt numite filii și nu au personalitate juridică, ele fiind arondate unei parohii matre și păstorite de parohul titular al acesteia. În funcție de evoluția lor, filiile pot fi ridicate în timp la rangul de parohii, în vreme ce și parohiile pot fi coborâte la rangul de filii. Funcționarea parohiilor depinde în mare măsură de resursa umană existentă, care cuprinde preotul-paroh și personalul ecleziastic auxiliar – cantorul, fătul și curatorii – alături de masa credincioșilor care dau sens misiunii spiritual-pastorale.

Funcția parohială distinge, în perioada studiată, patru categorii de preoți: preoți titulari, preoți administratori, preoți capelani sau cooperatori și preoți militari. Preoții titulari reprezintă funcția de bază a acestei categorii clericale, fiind de altfel și cei mai numeroși pe cuprinsul diecezei. Șematismul diecezan din 1867 arată că în zona transilvană erau 197 de parohi titulari, 37 de administratori și doar 4 cooperatori, în vreme ce zona ungureană număra 202 parohi titulari, 73 de administratori și 8 cooperatori. Titulatura unei parohii aducea cu sine nu doar o serie de atribuții, de natură pastorală, administrativă și școlară, ci și o serie de drepturi derivate din competența alocată poziției de paroh în cadrul structurii ecleziastice. Atât drepturile cât și îndatoririle preotului sunt limitate la teritoriul parohiei în care este titular sau administrator, jurisdicția preotului fiind una ordinară, dobândită prin hirotonie și intrinsecă funcției îndeplinite, doar grave abateri de la norma canonică putând determina pierderea oficiului preoțesc, situație întâlnită de altfel extrem de rar în realitatea perioadei studiate. Prestigiul preoților era marcat atât prin vestimentație cât și prin titulatura cu care credincioșii sau oficialitățile laice trebuiau să li se adreseze, fiind consolidat de așteptarea unui comportament profesional, moral și public ireproșabil, care să impună respectul celor din jur și să ajute, în timp, la promovarea pe scara ierarhică sau relocarea într-o parohie mai prestigioasă și, de cele mai multe ori, și mai bogată.

Problematika instituirii preoților este un prim pas al unui lung parcurs al preotului în viața comunității, parcurs în cadrul căruia rolurile sale sunt multiple, de la om al bisericii și membru al comunității, la îndrumător și învățător al credincioșilor și tată de familie. Deși nuanțată de contexte diferite și influențată de diverși factori, instituirea preoților rămâne, în perioada studiată, prerogativa exclusivă a Episcopiei care consfințează

prin numire ocuparea unei parohii de către un nou titular, fie că acest lucru se petrecea în urma unei selecții dintre mai mulți solicitanți, fie în urma unei cereri individuale bine argumentate. Rolul comunității de credincioși, deși aparent secundar, este de fapt extrem de important, el fiind un factor cântărit cu deosebită atenție de Ordinariat înaintea deciziei de numire a unui preot, căci opoziția comunității putea zădărnici succesul numirii și activitatea ulterioară a titularului parohiei. O particularitate a Episcopiei de Gherla demnă de menționat aici, cu referire la numirea preoților în perioada studiată, o reprezintă diferențele dintre părțile ungurene și cele transilvane, diferențe care au zădărnicit pe alocuri încercările Episcopiei de a dispune preoți ardeleni în parohiile ungurene și invers, impunând o regularizare a dimensiunilor și veniturilor parohiale înaintea oricărei încercări de strămutare a preoților dintr-o zonă în cealaltă.

Problematika educației preoților în primul deceniu al funcționării Diecezei Gherla stă sub semnul căutării unui echilibru între nevoia de a limita deficitul de preoți la nivelul diecezei și dezideratul de a institui ca titulari numai preoți cu studii teologice complete, întreaga perioadă studiată fiind marcată de eforturi semnificative ale Episcopiei de a schimba în bine situația educațională a preoțimii din dieceză, prin măsuri precum deschiderea seminarului diecezan de la Gherla, trimiterea unui număr de tineri teologi la studii în străinătate sau încurajarea activă a preocupărilor culturale și intelectuale ale preoțimii existente. Situația educației preoților în momentul constituirii Episcopiei de Gherla stă sub semnul diferențelor dintre partea transilvană, unde dominau preoții moraliști, și partea ungureană, unde numărul teologilor absoluți era semnificativ mai mare. Marele succes al acestei perioade, din punct de vedere educațional, rămâne deschiderea porților seminarului diecezan de la Gherla la 1 noiembrie 1858, act de mare însemnătate nu doar pentru Episcopia de Gherla, ci și pentru întreaga națiune română, reflectat corespunzător în presa vremii.

Un aspect deloc de neglijat în analiza statutului social al preoțimii greco-catolice este situația materială, reflectată în veniturile preoțești și accesul la casa parohială și eventualele dependențe ale acesteia. Principalele surse ale venitului preoțesc erau: porția canonică, lecticalul sau birul preoțesc, taxele stolare, congrua (acolo unde exista) și subsidiul imperial. În afară de aceste surse constante de venituri, preotul mai putea beneficia de unele venituri ocazionale (precum taxe de cancelarie, diurne, venituri din fundații etc.) și beneficia, în general, de un sprijin material sub forma casei parohiale în care avea dreptul de a locui, singur, dacă era celib, sau împreună cu familia sa și de a utiliza anexele sale gospodărești și grădina existentă. Situația veniturilor, indiferent de

sursa acestora, era nereglementată strict în perioada studiată, regăsindu-se diferențe semnificative pe cuprinsul diecezei, fie datorită particularităților locale și tradiției existente, fie datorită unor înțelegeri între preoți și credincioși, situații care putea genera o diversitate de probleme care necesitau analize și soluții particulare. Încercând să răspundă numeroaselor cereri venite din teritoriu, în ședința consistorială din 21 noiembrie 1868, forul episcopal va propune o formă de regularizare și uniformizare a competențelor stolare și lecticale pe tot cuprinsul diecezei, prin adoptarea unei noi scheme după care acestea să fie percepute. Implementarea acestei formule trebuia însă să depășească întâietatea tradiției și cutumele locale care s-au dovedit, în perioada studiată, extrem de puternice.

Indiferent de nivelul lor de educație și de starea materială, preoții trebuiau să fie întotdeauna un model comportamental și moral pentru credincioșii lor. Dincolo de semnele exterioare ale prestigiului lor social, precum vestimentația specifică sau titulatură, și de descendența nobiliară a unora dintre ei, statutul lor social se conturează prin îndeplinirea adecvată a atribuțiilor lor spirituale și pastorale, printr-o viață de familie echilibrată și pozitivă, printr-o conduită publică marcată de calm, generozitate, cumpătate, corectitudine și smerenie, și prin ocuparea unui loc de frunte între gospodarii comunității.

Chiar dacă nu se află în fruntea mișcării naționale atât de mult precum protopopii, datorită poziției lor în ierarhia ecleziastică, preoții sunt de fapt o verigă esențială a luptei pentru emancipare națională în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, preoții greco-catolici din Episcopia de Gherla fiind o prezență activă în perioada studiată pe scena luptei naționale din Transilvania, prezență construită atât pe sentimentele patriotice individuale, cât și pe o percepție a rolului lor în cadrul comunității păstorite.

Într-un context în permanentă schimbare, Biserica se conturează ca o constantă în viața oamenilor, rămânând o instituție atractivă pentru mulți laici care, pe lângă chemarea spirituală, își puteau asigura, ca slujitori ai Bisericii, un trai decent. În activitatea sa zilnică preotul este ajutat de cantor, făc și curatori. Cantoratul era o poziție importantă în viața bisericească datorită directe implicări a titularului în derularea serviciului divin, fapt care atrage după sine atât interesul sporit din partea unui mare număr de credincioși pentru ocuparea unei astfel de funcții, cât și preocuparea Ordinariatului și preotului de a se asigura că cel mai destoinic candidat va ocupa această funcție, cu atât mai mult cu cât uneori cantoratul era dublat de ocuparea funcției de dascăl al școlii elementare. Feții bisericești au și ei un rol bine definit pentru buna desfășurare a serviciului divin, ocuparea

acestei funcții neaducând titularului mari beneficii materiale, dar fiind o modalitate de evidențiere din masa credincioșilor și o formă de manifestare a evlaviei pusă în slujba bisericii. Instituția curatorilor bisericești, numiți și sindici sau epitropi, este una foarte veche, rolul său fiind acela de a asista parohul în administrarea averilor bisericești. Curatorii sunt bărbați căsătoriți și evlavioși, cu purtare morală bună, știutori de carte și cu stare materială bună, pentru a evita eventuala prejudiciere materială a bisericii. Funcția de curator, chiar dacă nu este direct legată de serviciul religios, are un rol extrem de important pentru bunul mers al parohiei, aducând deținătorului un prestigiu social semnificativ în cadrul comunității.

Dincolo de bogata simbolică ce însoțește în mod obligatoriu orice analiză a actului divin, a actorilor implicați și a proceselor care îi leagă, toate elementele și simbolurile astfel analizate sunt profund legate de un spațiu bine definit, care se evidențiază cu ușurință în imaginea de ansamblu a oricărei comunități: edificiul lăcașului de cult. Biserica se află în general în mijlocul satului, mai sus decât locuințele comune, mai înaltă și vizibilă, locul unde se celebrează liturgia, se administrează sacramentele, se binecuvântează căsătoriile, se creștinează copiii, se pomenesc morții și se înalță rugăciunile colective. În același timp însă, biserica este profund ancorată în viața de zi cu zi a credincioșilor, reflectând mai degrabă fidel condiția economică, socială și culturală a comunității și îndeplinind o serie de funcții profane care reglează resorturile interne ale universului sătesc prin acțiuni de tipul instruirii tinerei generații, cultivării spiritului național sau într-ajutorării celor nevoiași din capitalul aflat în administrarea sa. Între averile bisericești regăsim capital financiar (banii din lada bisericii, obligațiuni ale împrumutului de stat), proprietăți funciare (pământ arabil, păduri, vii, pășuni) și proprietăți imobiliare (case, mori și uneori crâșme), pe care slujitorii săi au datoria să le conserve și să le sporească. Pe cuprinsul Diecezei Gherla predomină edificiile bisericești construite din lemn, pe care Episcopia se preocupă să le doteze corespunzător cu cărți, veșminte și obiecte de cult, dar, odată cu ameliorarea condiției materiale a satului românesc, începe să crească numărul edificiilor de piatră sau cărămidă, construind încet progresul satului românesc dinspre trecutul marcat de iobăgie către zorii modernității.

Concluzii

Proiectul înființării Episcopiei greco-catolice de Gherla, pornit la mijlocul secolului al XIX-lea într-un context socio-politic marcat încă de tumultul revoluționar al anilor 1848-1849, face parte dintr-un efort de reorganizare a Bisericii greco-catolice

românești din Transilvania, în contextul noii deschideri manifestate de papalitate față de românii de sub jurisdicția sa, efort care se suprapune cu modernizarea satului românesc, produsă ca efect al dispariției relațiilor economice feudale și al creșterii numerice și activizării elitei naționale, în cadrul căreia clerul joacă un rol foarte important. Analiza evoluției Episcopiei greco-catolice de Gherla, în primii săi ani de existență, scoate în evidență eforturile depuse de primii doi episcopi, Ioan Alexi (1853-1863) și Ioan Vancea (1865-1868), pentru organizarea instituțională a noii dieceze sub toate aspectele sale funcționale, pentru insuflarea aerului modernității în rândul comunităților păstorite și pentru identificarea și aplicarea unei conduite corecte și echilibrate în relațiile cu autoritățile politice, fără a neglija însă aspirațiile naționale ale românilor. Eforturile de organizare a diecezei urmăresc în principal armonizarea discrepanțelor existente pe cuprinsul acesteia în ceea ce privește structura parohiilor și starea lor materială, în special între părțile ardelenne și cele ungurene, ridicarea tuturor clericilor la un nivel de educație și cultură corespunzător misiunii lor, încurajarea unei conduite sociale și profesionale adecvate și dotarea tuturor parohiilor cu lăcașuri de cult trainice și cu dotările necesare (veșminte, obiecte de cult, cărți bisericești), cu case parohiale și dependențe adecvate nevoilor unui preot al timpurilor moderne. Eforturile de insuflare a modernității în rândul comunităților păstorite vizează, de cele mai multe ori, găsirea soluțiilor potrivite pentru depășirea rezistenței la schimbare, manifestată de credincioșii simpli, ancorați în trecut și dominați de tradiție și inerția obiceiului, și cultivarea unei moralități creștine menite să diminueze până la dispariție comportamentele ghidate de instinct în detrimentul rațiunii (precum violența sau alcoolismul). În perioada studiată (1856-1868), Episcopia și slujitorii săi se conturează ca actori ai luptei naționale a românilor din Transilvania, cu precădere după 1860, asumându-și un rol activ în promovarea și apărarea drepturilor românilor, dar acordând atenția cuvenită cultivării unor relații cordiale și constructive cu autoritățile civile ale vremii. Acești primi ani ai existenței Episcopiei greco-catolice de Gherla (1856-1868), marcați de eforturi de organizare și sistematizare, tulburați de tensiunea dintre tradiția locală și prioritatea instituțională, plasați între interesele statului și idealurile luptei naționale românești, hrăniți de credința enoriașilor și zelul slujitorilor bisericești, reproduc, prin evoluția lor, imaginea poporului român uman, dar credincios, supus, dar mândru, greu încercat, dar demn.